

Docentenhandleiding

Archeologisch Museum Haarlem

groep 3-4 primair onderwijs

Opgraven om te bewaren

Inhoud

1.	Inleiding <i>Wie wat bewaart, heeft wat!</i>	3
1.1	Archeologisch Museum Haarlem	3
1.2	Waarom een leerlijn cultureel erfgoed?	3
1.3	Leerdoelen	4
2.	Opzet Opgraven om te bewaren	6
2.1	Vorbereidende les op school	6
2.2	Het bezoek aan het Archeologisch Museum	8
2.3	Afsluitende les	9
2.4	Praktische informatie	12
Bijlagen:		
Bijlage 1	De Haarlemse erfgoedleerlijn in relatie tot het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie	13
Bijlage 2	Voorleesverhaal 'De verloren schoen'	15
Bijlage 3	Werkbladen bij 'De verloren schoen'	22

1. Inleiding *Wie wat bewaart, heeft wat!*

1.1 Archeologisch Museum Haarlem

Deze docentenhandleiding is van het Archeologisch Museum Haarlem en is bestemd voor leerkrachten van groep 3 en 4 van het basisonderwijs.

In het Archeologisch Museum Haarlem staan alledaagse, bijzondere en ook grappige gebruiksvoorwerpen opgesteld. Deze voorwerpen zijn bij opgravingen in de stad Haarlem en omgeving te voorschijn gekomen. Het is het museum waar de stadsarcheologie zichtbaar wordt gemaakt. Niet alleen wat we in de bodem vinden maar ook op welke manier, en met welke materialen. Het werk van een archeoloog is immers meer dan opgraven. Aan de hand van de vondsten proberen de archeologen het verhaal van vroeger, van de inwoners van Haarlem te vertellen. En dit gaat ver terug... de eerste mensen woonden al 5600 jaar geleden in deze streken!

Het programma dat het Archeologisch Museum Haarlem speciaal voor de groepen 3 en 4 heeft gemaakt, heet **Opgraven om te bewaren**. In dit programma ligt de nadruk op voorwerpen die gevonden zijn bij opgravingen. Wat vinden archeologen, van wie is het afkomstig en wat weten we hierdoor? Hierbij wordt ook aandacht geschonken aan wat belangrijk is voor het museum, zoals restaureren van de voorwerpen, vergelijken en bewaren.

Het erfgoedprogramma bestaat uit drie onderdelen. In alle onderdelen wordt aandacht besteed aan reflectie.

1. Voorbereidende lessen op school
2. Een bezoek aan het museum, met kijk- en doe-opdrachten.
3. Creatieve verwerkingsactiviteiten op school

1.2 Waarom een leerlijn cultureel erfgoed?

'Wie wat bewaart, heeft wat!' is een complete erfgoedleerlijn voor het primair onderwijs en heeft tot doel het rijke culturele erfgoed van Haarlem en directe omgeving bereikbaar te maken voor kinderen van groep 1 tot en met 8.

Het op elkaar aansluitende aanbod is ontwikkeld door de Werkgroep ErfgoedEducatie van de Stichting Erfgoed Haarlem: het samenwerkingsverband van het Archeologisch Museum Haarlem, Museum Het Dolhuys, het Frans Hals Museum, de Grote of Sint Bavokerk, Museum Haarlem, Vereniging Haerlem, het Noord-Hollands Archief, de Bibliotheek Zuid-Kennemerland en Teylers Museum.

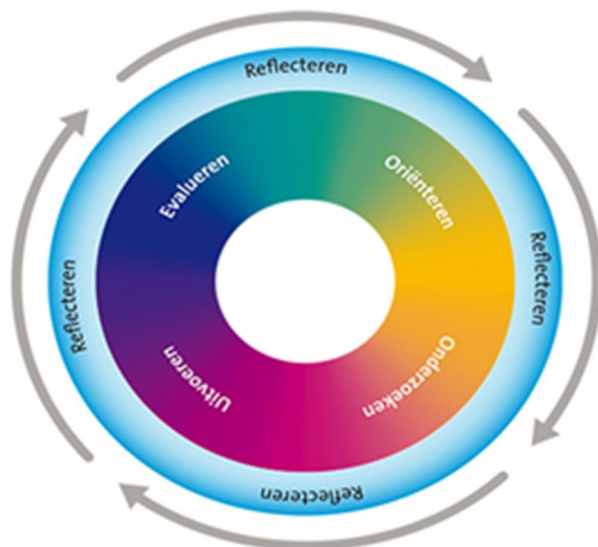
Het al jaren succesvolle programma is in 2015 compleet herzien vanwege de gelijktijdige publicatie door de SLO van het *Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie*, met daarin een leerlijn cultureel erfgoed; en *Cultuur in de Spiegel in de Praktijk*, een leerplankader voor

Cultuuronderwijs.¹ Een korte toelichting op kernpunten uit deze beide leerplankaders, die uitgangspunten zijn geweest voor de herziene leerlijn:

Onderwijs in cultureel erfgoed gaat over sporen uit het verleden die de moeite waard zijn om te bewaren voor de toekomst. Erfgoed gaat over een kind zelf (persoonlijk erfgoed), over de cultuur van de directe omgeving en samenleving (regionaal en landelijk erfgoed) en over de wereld (werelderfgoed). We onderscheiden materieel erfgoed zoals monumenten, archieven, museale voorwerpen, archeologische vondsten, landschappen en bibliotheken en immaterieel erfgoed zoals gewoontes en gebruiken, tradities, identiteit, verhalen en rituelen. Centraal staan het verhaal en de betekenis die aan het cultureel erfgoed toegekend wordt. Leerlingen ervaren dat hun eigen omgeving betekenisvol is en dat het cultureel erfgoed met henzelf te maken heeft.

Onderwijs in cultureel erfgoed gaat uit van ervaren en beleven. Leerlingen onderzoeken sporen uit het verleden in hun eigen omgeving en discussiëren erover. Ze gebruiken hun verbeelding om de betekenis(-sen) van het erfgoed in heden, verleden en toekomst te verkennen. Zo kan erfgoededucatie bijdragen aan de ontwikkeling van historisch besef en van creativiteit.

Ze doen daarbij vaardigheden op uit het creatief proces: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. Tijdens al deze fases staat reflectie centraal.

In het schema in bijlage 1 wordt aangegeven aan welke competentie uit het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie in deze Haarlemse leerlijn erfgoededucatie per programma wordt gewerkt.

¹ Zie www.kunstzinnigeorientatie.slo.nl. Het leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie is een richtinggevende uitwerking van de kerndoelen van het leergebied Kunstzinnige Oriëntatie (kerndoelen 54, 55 en 56) in vijf leerlijnen: beelden, muziek, dans, drama en cultureel erfgoed.

Het leerplankader Cultuur in de Spiegel is te downloaden op www.slo.nl/cultuurindespiegel

In de onderdelen van de leerlijn maken kinderen kennis met allerlei verschillende erfgoedinstelling zoals een museum, een archief, een bibliotheek, een monument of een historische vereniging. Elk programma gaat daarnaast over een specifiek aspect van het onderwerp 'bewaren', en sluit daarbij aan bij de ontwikkelingsfase van leerlingen.

Kinderen betrekken het thema op zichzelf, reflecteren erop en bouwen hierdoor aan de ontwikkeling van hun culturele zelfbewustzijn. Wat bewaren zij zelf en wat wordt er in het museum bewaard? Ze worden zich bewust van de verschillende aspecten van dit onderwerp: wat hebben mensen in het verleden gemaakt en waarom bewaren wij dit in een speciaal instituut als een museum?

Ze werken tegelijkertijd aan de cognitieve basisvaardigheden waarnemen, verbeelden, benoemen van allerlei begrippen (conceptualiseren) en leggen verbanden of zoeken verklaringen (analyseren).

1.3 Leerdoelen

Dit onderdeel van de leerlijn is ontwikkeld om de leerlingen van groepen 3 en 4 van het basisonderwijs kennis te laten maken met archeologie en met een museum. Een tweede doelstelling is om ze bewust te maken van het belang van het bewaren van het verleden voor de toekomst.

Op een speelse en actieve manier, die past bij hun ontwikkelingsfase, leren de kinderen wat het Archeologisch Museum Haarlem voor een instelling is en wat je er kunt beleven. Ze werken daarbij ook aan hun woordenschat: begrippen als *museum*, *erfgoed*, *archeologie*, *opgraving*, *vitrine* krijgen betekenis.

Cultureel erfgoed biedt een rijke leeromgeving aan leerlingen. Het legt een natuurlijke verbinding tussen verschillende leergebieden.

Het programma in het Archeologisch Museum sluit aan bij de volgende kerndoelen ²:

Leergebied Kunstzinnige Oriëntatie:

- 54 De leerlingen leren beelden, taal, muziek, spel en beweging te gebruiken om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- 55 De leerlingen leren op eigen werk en dat van anderen te reflecteren
- 56 De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Leergebied 'Oriëntatie op jezelf en de wereld':

- 37 Leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen

² <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/vakken-en-kerndoelen-basisonderwijs>

- 51 De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen, en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
- 52 leerlingen leren over kenmerkende aspecten van verschillende historische tijdvakken;
- 53 leerlingen leren over de belangrijkste historische personen en gebeurtenissen uit Haarlem en omgeving en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de Nederlandse geschiedenis;

2 Opzet programma Opgraven om te bewaren

Hieronder nemen we met u het hele programma stapsgewijs door. U vindt toelichtingen bij de verschillende onderdelen en daarbij ook lessuggesties.

2.1 De voorbereidende les op school

De voorbereidende les op school bestaat uit de volgende onderdelen:

- a. Kringgesprek en introductie bezoek Archeologisch Museum Haarlem
- b. Voorleesverhaal; met enkele bijbehorende opdrachten
- c. Digispel: koppelspel
- d. Voorbereiding van een thematafel in de klas

a. Kringgesprek

TIJDSDUUR: 1 uur

NODIG: Powerpoint over het museum

In het gesprek wordt het thema archeologie en het bezoek aan het museum toegelicht. Indien u hierover beschikt, kunt u een door uzelf gevonden scherf of ander archeologisch voorwerp meenemen. Het gesprek kunt u starten met de volgende vragen:

- Wie heeft er wel eens iets op of in de grond gevonden, van vroeger?
- Waar heb je het gevonden?
- Wat is het, weet je dat?
- Waarom heb je dat bewaard?
- En hoe heb je dat bewaard? Waar of waarin?
- Weet je ook van wie het geweest is?
- Weet je hoe oud het is, of waar het van gemaakt is?

- Wat is een museum? Wie is er wel eens in een museum geweest?
- Wat wordt er bijvoorbeeld in een museum bewaard? En waarom?
- Is er iemand wel eens in het Archeologisch Museum geweest?
- Wie weet wat archeologie is? (Moeilijk woord, oud Grieks: archaios = vroeger en logos = leren over.)
- Wat voor werk doet een archeoloog? (Hij/ zij doet opgravingen om de bodem te onderzoeken, en onderzoekt de vondsten, om over vroeger te leren, bijvoorbeeld wat voor mensen daar woonden, hoe ze leefden.)
- Wat is 'opgraven'? (In de grond zoeken naar sporen van vroeger)
- Wat wordt er bij opgravingen gevonden?
- Waar gebeurt en met de opgegraven spullen?

Laat bij het laatste deel de powerpoint over het Archeologisch Museum Haarlem zien. Deze eindigt met een aantal archeologische voorwerpen die bewaard worden in Haarlem. Laat de kinderen vertellen wat ze denken op de dia's te zien.

Bij het bezoek in het museum mogen de kinderen met echte, in de omgeving gevonden archeologische voorwerpen werken en deze zelf in hun handen houden. Andere voorwerpen (zoals de echte schoen uit het verhaal) kunnen ze in vitrines bekijken. Ze krijgen er informatie over en maken korte en afwisselende opdrachten.

Hierbij is het praktisch om ook even te bespreken met de kinderen, hoe je je gedraagt in een museum. Wat kan wel en wat niet?

Aan het eind van dit gesprek krijgen de kinderen de opdracht om van thuis iets mee te nemen naar school wat ze op of in de grond hebben gevonden, iets wat ze bewaard had omdat het bijzonder is. In de klas kan dan een zogenaamde thematafel met de zelf meegebrachte 'archeologische vondsten' en andere 'bewaardingen' worden ingericht. Deze thematafel (eigenlijk een kleine tentoonstelling) is de aanleiding voor een later te houden gesprek over het museum.

b. Voorleesverhaal

TIJD: ca 1 uur (exclusief de opdrachten)

NODIG: Verhaal 'De verloren schoen' (bijlage 2).

Lees het verhaal aan de klas voor.

Bij de nabespreking kunnen vragen gesteld worden als:

- over wie gaat dit verhaal?
- kan het ook over anderen / jullie zelf gaan?
- waarom verzamelt opa Job en wat bewaart hij?
- hoe bewaart hij de gevonden dingen?
- zouden jullie dat anders doen?
- zouden zulke spullen als die opa Job gevonden heeft, ook in de buurt van jullie school gevonden kunnen zijn, of vlak bij jullie huis?
- en hoe komt opa Job aan de verhalen?
- zouden jullie ook een verhaal kunnen vertellen bij iets dat jullie gevonden of gekregen hebben?

Suggestie voor extra opdrachten bij het verhaal De Verloren schoen

- Woorden voor schoenen: Vraag welke soorten schoenen de leerlingen kennen: gymshoenen, laarzen, laars, slipper enz. De woorden kunnen worden opgeschreven. Kinderen kunnen bij de woorden tekenen hoe de soort schoenen eruit zien. Een andere optie is plaatjes ervan verzamelen en die erbij plakken.

- In bijlage 3 is nog een werkblad met een taalopdracht. Daarnaast is er een werkblad om een middeleeuwse schoen te versieren.

c. Digispel:

TIJD: 10-20 minuten

NODIG: De link naar het spel: <https://erfgoedtools.nl/games/koppelspel/speel/LT02V040>

Het koppelspel kan in 10 minuten gespeeld, maar duurt langer als de vragen bij de plaatjes klassikaal beantwoord worden. Het spel sluit aan bij de presentatie in het museum.

d. Thematafel voorbereiden

Laat de leerlingen een thematafel inrichten met de door hen meegebrachte (archeologische) voorwerpen te liggen. Bespreek met de kinderen of er bepaalde voorwerpen zijn die vergelijkbaar zijn, en waarom. Leg die bij elkaar.

2.2 Het bezoek aan het Archeologisch Museum

TIJD: 1-1,5 uur

NODIG: Voldoende begeleiders: per 4 à 5 kinderen is één begeleider nodig.

Ontvangst

De leerlingen en begeleiders worden welkom geheten in het 'leukste museum onder de grond'. Aan de kinderen, docenten en ouders wordt gevraagd om hun jassen en tassen op te bergen in het garderobe gedeelte. Ook worden de regels voor museumbezoek nog even opgefrist. Daarna gaan ze het museum in en gaat het programma van start.

Introductie

Aan de hand van de opgravingsreconstructie en/of een presentatie wordt kort iets over archeologie en het werk van archeologen in Haarlem verteld. Dit is de basis voor de collectie die in het museum wordt bewaard. Alle voorwerpen in het museum zijn immers afkomstig uit de Haarlemse bodem en opgegraven door de archeologen in de stad.

Bij de introductie komen onder meer de volgende onderwerpen komen aan bod:

- wat is archeologie, wat doet een archeoloog
- hoe weten we hoe oud iets is?
- welke voorwerpen gebruikt een archeoloog bij zijn werk?
- wat vinden archeologen allemaal in Haarlem als ze hier gaan opgraven?
- hoe woonden onze voorouders?

- welke voorwerpen gebruikten mensen vroeger allemaal, lijken die op voorwerpen van nu?
- opgraven, restaureren, onderzoeken, bewaren (heel summier)

Opdrachten

Na dit klassikale gedeelte (15-20 minuten) begint het actieve deel. De kinderen krijgen een opdrachtenboekje. Dit kan per groepje een boekje zijn of een boekje per leerling (dit hangt ervan af, of de kinderen al zelfstandig kunnen lezen en schrijven of het beter is om dit groepsgevijs te doen).

Hierin staan verschillende opdrachten zoals: opgraven, kijk en vergelijk twee gelijksoortige voorwerpen; wat aten mensen vroeger?; plaatjes speuren; (scherven) puzzelen en tekenen. Zij 'bekijken' aldus spelenderwijs de voorwerpen in het museum.

De kinderen worden in groepjes van 4 verdeeld en krijgen per groep (of per kind) een opdrachtboekje. Aan de hand van de opdrachten, verdelen de groepjes zich over het museum en werken zo alle opdrachten af.

Doordat het museum alleen voor uw groep opengesteld is, en bestaat uit een overzichtelijke ruimte, kunnen ook deze jonge kinderen zelfstandig door de ruimte bewegen en aan de slag.

2.3 Afsluitende les en inrichten tentoonstelling

Het museumbezoek wordt verwerkt met een afsluitende les, die bestaat uit: een nabespreking, het maken van een eigen kunstwerk en een kleine tentoonstelling.

TIJD: de verwerking bestaat uit een kringgesprek (ca. 30 min.), het maken van een eigen kunstwerk en het maken van een tentoonstelling. Deze onderdelen zullen één tot drie dagdelen in beslag nemen, maar kunnen worden uitgebreid en ook weer verdeeld worden over verschillende dagen.

NODIG: de thematafel met de meegebrachte voorwerpen (zie voorbereidende les); papier en teken- of schildermateriaal.

Nabespreking museumbezoek

Tijdens een kringgesprek over het museumbezoek kunnen de volgende vragen aan de orde komen:

- Wat vonden jullie van het museum?
- Wie wil er graag nog eens naar toe?
- Wie heeft er thuis verteld over het Archeologisch Museum?
- Wat heb je geleerd?

De voorwerpen die de kinderen van huis mee naar school namen, kunnen vergeleken worden met dat wat ze in het museum gezien hebben of waarmee ze gewerkt hebben.

- Zijn er overeenkomsten en wat zijn de verschillen?

- Welke voorwerpen kenden jullie nog niet?

Creatieve verwerkingsopdracht

TIJD: ca 45 minuten

NODIG: papier, kleurpotloden of verf,
leeg ontwerp van een bord dat is uitgereikt bij het bezoek aan het museum

- Naar aanleiding van het bezoek kunnen de kinderen nu hun eigen kunstwerk gaan maken, bijvoorbeeld een tekening of een schilderij. Dit kan een verbeelding zijn van hetgeen zij het mooist vonden en waarvan ze de herinnering willen bewaren. Dit kan een voorwerp zijn, maar ook de opgraving.
- U kunt er daarnaast voor kiezen om de leerlingen allemaal hetzelfde onderwerp te geven, namelijk om een etensbord te ontwerpen in de stijl van de borden van vroeger die de kinderen in het museum hebben gezien.
Besprek met de kinderen hoe bij hen thuis de borden eruit zien waarvan zij eten. Hebben ze een bepaalde kleur? Staat er een afbeelding op? Zagen de borden in het museum er hetzelfde uit of anders?
Conclusie is dat soms dingen van vroeger lijken op die van nu, en soms zijn ze anders.

Tentoonstelling

Afsluitend stellen de kinderen een kleine tentoonstelling samen. De thematafel met de meegenomen voorwerpen dient als basis. Hierbij kunnen tekstbordjes worden gemaakt.

De gemaakte werkbladen met schoenen, de werkboekjes uit het museum en de ontworpen borden en tekeningen uit de afsluitende les kunnen ook worden gepresenteerd.

De tentoonstelling kan op tafels in de klas, maar er kan ook voor gekozen worden om in de hal van de school een grote tentoonstelling samen met de andere groepen die deelnemen aan de erfgoedleerlijn te maken. De bezoekers van de tentoonstelling kunnen de leerlingen uit de andere groepen zijn, maar ook familie, vrienden en omwonenden.

2.4 Praktische informatie

Het Archeologisch Museum ligt aan de Grote Markt in het centrum van Haarlem, op ongeveer 10 minuten loopafstand van het NS-station Haarlem. Komt u met de auto, dan kunt u deze parkeren in de parkeergarages Damstraat (Appelaar), Stationsplein en bij de Raaks.

De ingang naar het museum is een klein deurtje (links) van het gebouw 'de Vleeshal' waar ook het Museum de Hallen (onderdeel van Frans Hals museum) is gevestigd. Het Archeologisch museum is gevestigd in de kelder van dit gebouw.

Contactgegevens:

Archeologisch Museum Haarlem
Grote Markt 18 (kelder Vleeshal)
2011 RD Haarlem
T 023 – 5420888

Conservator Educatie

Marjolein van den Dries
E mvddries@haarlem.nl
T 023- 511 50 31

Meer informatie:

Website : www.archeologischmuseumhaarlem.nl
Facebook: www.facebook.com/archeologischmuseumhaarlem

Bijlage 1: De Haarlemse erfgoedleerlijn in relatie tot het Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie

Haarlemse erfgoedleerlijn 'Wie wat bewaart heeft wat' (herziene versie 2015)							
Competenties Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie, leerlijn Cultureel Erfgoed							
	oriënteren	onderzoeken		uitvoeren		evalueren	
	waarnemen en beleven *	begeleid onderzoeken en benoemen	verbinden met thema's uit leergebied Oriëntatie op jezelf en de wereld (tijd)	vertalen naar eigen betekenisgeving in heden	verbeelden van eigen betekenis in div. media	reflecteren op eigen proces en betekenis	opentaaen voor andere perspectieven
Programmaonderdeel							
groep 1-2 Frans Hals Museum	Leerlingen stellen zich open voor het thema bewaren en het onderwerp museum vanuit hun eigen belevingswereld.	Ze ervaren wat een (kunst)museum is en onderzoeken onder begeleiding voorwerpen en schilderijen. Ze benoemen aspecten en fantaseren erover.	N.v.t. voor 1-2	Leerlingen vertellen wat zijzelf bewaren. Ze associëren museumvoorwerpen met voorwerpen thuis.	In een creatieve uiting verbeelden leerlingen een bijzondere museumherinnering.	In de klas wordt het bezoek samen besproken. Leerlingen kunnen vertellen over wat zij hebben verbeeld.	N.v.t. voor 1-2
groep 1-2 Teylers Museum	Leerlingen stellen zich open voor het thema bewaren en het onderwerp museum vanuit hun eigen belevingswereld.	Ze ervaren wat een museum is en onderzoeken onder begeleiding voorwerpen (uit techniek en natuur) en schilderijen.	N.v.t. voor 1-2	Leerlingen vertellen wat zijzelf bewaren. Ze sorteren museumvoorwerpen in categorieën.	Leerlingen richten een eigen 'museummuur' in	In de klas wordt het bezoek samen besproken. Leerlingen kunnen vertellen over wat zij hebben verbeeld.	N.v.t. voor 1-2
groep 3-4 Archeologisch Museum Haarlem	Leerlingen stellen zich open voor het thema archeologie, onder andere door het inleven in een verhaal.	Ze ervaren wat een opgraving is en onderzoeken en benoemen onder begeleiding archeologische voorwerpen.	N.v.t. voor 3-4. Leerlingen bespreken wel in algemene zin verschillen en overeenkomsten tussen vroeger en nu aan de hand van erfgoedvoorwerpen.	Ze kunnen zich m.b.v. het verhaal en de erfgoedvoorwerpen inleven in het thema archeologie en dit verbinden met hun eigen leven.	In een creatieve uiting verbeelden ze hun herinnering aan een opgegraven voorwerp of een museumobject.	In de klas wordt het bezoek samen besproken. Leerlingen kunnen vertellen over wat zij hebben verbeeld en waarom.	Leerlingen kunnen door archeologisch erfgoed te beleven, ervaren welk belang anderen hieraan hechten.
groep 3-4 Vereniging Haerlem	Leerlingen stellen zich open voor monumenten en het leven in de stad in een vroegere tijd.	Ze onderzoeken en benoemen onder begeleiding aspecten van het onderwerp 'bewaren' en van het monument De Hoofdwacht (de zetel van de historische vereniging).	N.v.t. voor 3-4. Leerlingen ervaren dat een gebouw verschillende functies kan hebben door de tijd.	Leerlingen kunnen zich inleven in het verhaal van een monument en het belang van het bewaren van gebouwen .	Ze verwerken het aspect 'stadswacht' beeldend en maken een variatie op het rijmpje in de gevelsteen.	In de klas wordt het bezoek samen besproken. Leerlingen kunnen vertellen over wat zij hebben verbeeld en waarom.	Leerlingen kunnen door een monument te beleven, ervaren welk belang anderen hieraan hechten.

Bijlage 1: De Haarlemse erfgoedleerlijn in relatie tot het Leerplankader Kunstzinnige Oriëntatie

groep 3-4 Grote of Sint Bavo Kerk	Leerlingen stellen zich open voor een religieus monument, en proberen associaties te maken met eigen ervaringen.	Ze onderzoeken en benoemen aspecten van de kerk en de relatie van dit gebouw met het leven, de veiligheid en sociale zorg in de stad.	N.v.t. voor 3-4. Leerlingen spreken wel in algemene zin over geloven en leven vroeger en nu.	Leerlingen kunnen zich inleven in het verhaal van een religieus monument en in het algemeen in het belang van het bewaren van gebouwen .	Leerlingen zingen het lied 'De Klokken van Haarlem' op school en in de kerk en verbeelden glas-in-lood ramen en/of klokken.	In de klas wordt het bezoek samen besproken. Leerlingen kunnen vertellen over wat zij hebben verbeeld en waarom.	Leerlingen kunnen door (religieus) erfgoed te beleven, ervaren welk belang anderen hieraan hechten.
groep 5-6 Bibliotheek Zuid-Kennemerland	Leerlingen stellen zich open voor literair erfgoed, specifiek centsprenten, onder andere door het inleven in een verhaal, en kunnen dit verbinden met eigen ervaringen en kennis.	Ze onderzoeken en benoemen aspecten van literair erfgoed en van het historische gebouw waarin de bibliotheek is gehuisvest.	Leerlingen kunnen (be-)geleid bronnen onderzoeken en bijv. boekdrukkunst, marskramers verbinden met thema's uit de lessen wereldoriëntatie.	Ze kunnen zich m.b.v. erfgoed inleven in een andere historische periode en dit verbinden met hun eigen leven.	Leerlingen kunnen na het bezoek hun eigen betekenisgeving tonen in een zelfgemaakte centsprent.	Leerlingen kunnen hun werk presenteren, hun gemaakte keuzes benoemen en vergelijken met het werk van anderen.	Leerlingen tonen dat zij enige kennis hebben van de betekenis van literair erfgoed vroeger en nu en relateren dit aan de eigen betekenis-geving.
groep 5-6 Museum Haarlem	Leerlingen stellen zich open voor erfgoed-voorwerpen en kunnen deze verbinden met eigen ervaringen en kennis.	Ze onderzoeken en benoemen erfgoed-voorwerpen aan de hand van selectiecriteria van het museum.	Leerlingen kunnen (be-)geleid bronnen uit de eigen omgeving onderzoeken en deze verbinden met thema's uit de lessen wereldoriëntatie.	Leerlingen kunnen met elkaar een gesprek voeren over de waarde en betekenis van erfgoedvoorwerpen in het heden.	Leerlingen maken een eigen verbeelding van een 'Droste effect' in een tekening of foto.	Leerlingen kunnen hun gemaakte keuzes in de selectiecommissie en in hun creatieve proces benoemen en vergelijken met dat van anderen.	Leerlingen tonen dat zij enige kennis hebben van de betekenis van erfgoed vroeger en nu en relateren dit aan de eigen betekenisgeving.
groep 7-8 Noord-Hollands Archief	Leerlingen maakt kennis met de rol van een archief en de betekenis die anderen aan documenten geven. Ze kunnen deze spiegelen aan de eigen betekenisgeving.	Ze onderzoeken en benoemen archiefdocumenten over criminele 19e eeuwse kinderen.	Leerlingen kunnen archiefbronnen uit de eigen omgeving onderzoeken en deze verbinden met historische ontwikkelingen.	Leerlingen kunnen met elkaar een gesprek voeren over bewaren van 'gevoelige' documenten vanuit verschillende perspectieven.	Leerlingen verbeelden en beschrijven de afloop van een leven van een kind en vergelijken dit met de historische bron.	Leerlingen kunnen hun eigen verhaal presenteren, keuzes benoemen en een vergelijking maken met werk van anderen. Zij tonen historisch besef in relatie tot het erfgoed.	Leerlingen kunnen vanuit meerdere perspectieven redeneren wat de betekenis is van archiefbronnen vroeger en nu.
groep 7-8 Museum Het Dolhuis	Leerlingen stellen zich open voor erfgoed-voorwerpen en persoonlijke verhalen uit de geestelijke gezondheidszorg.	Ze kunnen kijken naar bronnen over 'gekke' en de behandeling daarvan vanuit verschillende perspectieven in verleden en heden.	Leerlingen kunnen materiële en immateriële bronnen (voorwerpen en verhalen) onderzoeken en deze verbinden met historische ontwikkelingen.	Ze kunnen met elkaar een gesprek voeren over 'voorwerpen met een verhaal' en aangeven welke betekenis dit erfgoed heeft voor de samenleving.	Leerlingen verbeelden een eigen ervaring met verschillen tussen 'binnenkant-buitenkant'.	Leerlingen kunnen hun eigen object presenteren, benoemen en vergelijken met dat van anderen. Zij tonen historisch besef in relatie tot het erfgoed.	Leerlingen kunnen vanuit meerdere perspectieven beredeneren wat de betekenis is van erfgoed uit de geestelijke gezondheidszorg.
* beleven: associëren, kennismaken van ervaringen van anderen, spiegelen aan eigen ervaring							

Bijlage 2:

Voorleesverhaal: De verloren schoen

Er was eens...

Er was eens een meisje dat Neeltje heette. Ze woonde met haar mamma Kaat in Haarlem. Neeltje had een opa, hij heette Job. Opa noemde haar "Neeltje van Kaat". Vroeger woonde opa ook in de stad, in een huis met een grote tuin. Achter in die tuin, bijna verstopt onder de bessenstruiken, stond een tuinhuis met een dak van mos. Daarin had opa zijn 'bewaar-museum' gemaakt.

Daar bewaarde hij 'de belangrijke en de mooie dingen'. De dingen die je nooit weggooit! Dingen die hij gevonden had in de tuin, of op zolder, of die hij had meegenomen van een ver land over zee, of spulletjes die hij gekregen had van zijn eigen opa! "Dat zijn de leukste dingen, zei hij, want die dingen hebben een verhaal." En Neeltje wist dat opa gelijk had. Zij luisterde graag naar opa's verhalen.

Opa, de strandjutter

Nu woont opa Job niet meer in de stad maar dicht bij zee. Dat vond hij het fijnst. Want heel lang geleden was hij een zeeman geweest. "Varen over de oceaan en dan 's avonds jatten langs het strand, dat is pas mooi," zei hij. Opa was ook een echte strandjutter.

Weet jij wat een strandjutter is? Dat is iemand die op het strand zoekt naar dingen. Dingen die uit de zee op het strand zijn aangespoeld.

Opa bewaarde de mooie of leuke of gekke dingen die hij daar vond. Want bij zijn huisje aan de zee had hij een nieuw museum gemaakt. “Wat bewaar je dáár allemaal?” had Neeltje hem gevraagd.

Dromen over schoenen?

Het meest hield opa van schoenen. Alle schoenen die opa Job op het strand vond, nam hij mee. Hij hing ze in zijn tuintje aan de schutting. Alleen de allermooiste schoenen legde hij binnen in het kleine kamertje. Dat is mijn “schoenenmuseum”, zei hij. Hij zat daar uren en droomde dan over de mensen die vroeger misschien op die schoenen hadden gelopen. Neeltje vroeg aan opa hoe dat dan ging.

“Je kunt overal over dromen, áls je het maar wil,” zei opa tegen Neeltje. Ja dat wist Neeltje ook wel. Dat je ineens heel goed kan fietsen bijvoorbeeld. Of misschien wel paardrijden op een groot wit paard.

Stijn uit haar klas had laatst gedroomd dat hij met een leeuw had gevochten. Zijn moeder had daar over voorgelezen. Maar hoe kan je nu over schoenen dromen?, dacht Neeltje. Misschien dat ze gaan dansen? Of dat je er heel hard mee kan rennen of misschien wel heel ver mee kan lopen?

Vakantie

Nu is het vakantie en Neeltje logeert bij opa. “Neeltje waar zit je!” “In het museum opa. Ik kom zo!”

Buiten zit opa. Hij trekt zijn laarzen aan. Hij praat een beetje tegen zichzelf. “Mooi weertje voor een jutters tochtje – heldere hemel – veel wind,” mompelt hij. Ideaal weertje dus.

“Hier ben ik, wat is er?” Neeltje komt eraan en ziet opa’s laarzen. “Ga je op het strand jutteren opa Job, mag ik mee?” “Natuurlijk mag jij mee JUTTEREN Neel van Kaat, lacht opa. Neeltje moet ook lachen. “Joepie! Opa van Neel van Kaat,” lacht Neeltje. “Maar eerst even mijn laarzen aantrekken, wacht je op me?”

Schelpen en wolken

Even later lopen ze langs de branding. De tranen springen in Neeltjes ogen van de wind en de zandkorreltjes. “Lekker die zoutige lucht”, zegt ze heel flink.

Opa knijpt haar even in haar hand. Hij denkt aan zichzelf toen hij net zo oud was als Neeltje. Toen liep hij met zijn eigen opa over het strand. Hé, een mooie schelp denkt Neeltje en ze bukt om hem op te rapen. “Welke kleur vind je vandaag het mooist?”, vraagt opa.

Iedere dag kiest Neeltje een andere kleur schelp om te verzamelen. “Bruin met en zonder strepen. En dit is de grootste van vandaag.” Ze steekt hem in haar zak.

Dan ziet ze de wolken, die in de verte komen aandrijven. Ze veranderen telkens van vorm. Die ene lijkt wel een draak die alsmaar groter wordt. Het lijkt wel of hij naar

haar kijkt. Nu geeft hij haar zelfs een knipoog. Kan dat wel? “Ken jij die draak?”, zegt opa plotseling. Neeltje kijkt opa vragend aan. “Hij knipoogde toch naar je?” zegt opa. “Zag jij dat ook opa? Is die draak dan echt? Zijn wolkendrakten echte draken? Of zijn het alleen droomdraken? Zijn dromen soms ook echt waar?” Hé, nu heeft ze het toch gezegd over die dromen.

“Ach kindje”, zegt opa, “dromen en sprookjes, het is allemaal hetzelfde. Wie ze bedenkt mag zelf ook bedenken of ze echt zijn. Soms zijn ze dus misschien wel echt en soms ook weer niet, denk ik.” Daar moet Neeltje even over nadenken. Ze kijkt weer naar de draak. Hé, weg is de draak. Hij is veranderd in een grote vliegende vis.

Jutten

“Maar kom kind, we moeten opschieten, er komen steeds meer wolken aan. Het gaat straks regenen”. En Neeltje en haar opa draaien zich om en lopen stevig door. Het is harder gaan waaien en er komen nu hoge golven aanrollen. Die klappen met veel gespat op het strand neer. Opa en Neeltje moeten telkens opzij springen. Er liggen ook veel schelpen en scheermesjes op het strand. Als je er op trapt hoor je ‘krak, krak, krak’. Neeltje kijkt achterom naar haar voetstappen. De golven spoelen ze telkens weg. Het lijkt wel of de golven de voetstappen opeten.

Daar komt weer een grote golf aan. En dan zien ze het tegelijkertijd: Boven op die nieuwe golf komt iets aanzeilen. Het lijkt wel een stuk rond bruin hout. “Gelukkig toch nog iets te jutten,” roept opa. “Dat werd tijd! Pas op kind,” zegt hij dan. “Daar komt nog een golf aan.” En na die golf komt weer een derde. Bijna kunnen ze het hout niet meer zien. Dan wordt de zee even rustiger en Neeltje rent er met veel gespetter naar toe. “Opa, “ roept ze, “het voelt zo glibberig aan, help eens!”

Flessenpost

Opa vangt het ding nog net op als het uit Neeltjes handen glijdt. Het bruine ronde ding is geen stuk hout het is van glas! “Neeltje van Kaat, dit is een belangrijk ogenblik! De zee heeft ons een ...fles..... gestuurd!”

Opa kijkt er heel streng bij. Het lijkt wel op hij een toespraak houdt, denkt Neel. Ze begint in haar handen te klappen. Dat hoort zo bij toespraken. Weer spoelt er een nieuwe golf aan. Lachend lopen ze snel hand in hand verder het strand op. Opa houdt de fles goed vast. Hij kijkt er een beetje dromerig naar. Hij lijkt er ook heel blij mee, alsof het een mooie bruine gestreepte schelp is. Neeltje kijkt met een vies gezicht naar de modderfles. Soms snapt ze opa niet helemaal. Hoe kan hij nou zo blij zijn met een vieze fles!

Dan zien ze een kuil in het zand. Neeltje ploft er met een grote sprong in neer.

“Laten we hier even gaan zitten. Ik heb gezien dat er iets in de fles zit. Zal het een brief zijn? Dat hoor je wel eens vaker. Mensen doen een brief in een fles en gooien die dan in zee. De golven brengen de fles naar een andere plaats.”

“Ha, ha, lekker handig, dan hoeft er geen postzegel op”, lacht opa. Er zit een kurk in de fles. Als opa het zand goed heeft weggeveegd, probeert hij de kurk eraf te halen.

Dat gaat niet makkelijk. De kurk zit muurvast. “Gelukkig hebben opa’s altijd een zakmes bij zich,” zegt Neeltje. En ja hoor, opa haalt zijn mes al te voorschijn. Hij prutst net zo lang tot de kurk eruit floept. Ze kijken in de fles en daar zien ze een opgerold stukje papier. Met zijn pink draait opa het papiertje handig uit de hals van de fles. Het is een kartonnen kaart. Er staat iets op geschreven.

Nog een museum

Met veel moeite kan opa de letters nog net lezen. *Groeten uit Haarlem van Jeroen. We hebben hier een heeeel mooi huis gezien. Het staat op de voorkant van deze kaart. Er zitten twee trappen op het dak. Ga zelf maar eens kijken. Nou doe van Jeroen.*

Uit de fles was een ansichtkaart gekomen. Er stond een foto op van een gebouw. Het dak leek echt op twee trappen. Tegen de muur hingen beelden van koeien en schapen

“Hé opa, ik weet waar dat gebouw staat. Midden in de stad bij de markt. Wij zijn er wel eens geweest. Je kan met een klein trappetje de kelder in. Ben jij daar wel eens geweest? Er is daar ook een museum.”

“Ach dat is leuk, dan mag jij deze kaart hebben. Ben er zuinig op. Maar de fles zet ik in mijn eigen museum. Ik ben trouwens wel benieuwd wie die Jeroen is,” mompelde opa. “Maar kom, we moeten nu echt opschieten. We hebben het nog druk want de bloembollen moeten ook nog de grond in. Als het vannacht gaat vriezen wordt de grond te hard, dan kan ik geen gat meer graven. Help je straks even mee Neeltjekind?”

De vondst

Een uurtje later zijn ze druk bezig in de tuin. Neeltje wil wel alle bollen tegelijk in de grond zetten. De plaatjes op de bloembollenzakjes zijn prachtig.

“Laten we eerst maar een gat voor de tulpen graven,” zegt opa. “Ik wil er tien bij elkaar zetten, een beetje diep zodat ze niet kunnen bevriezen straks”.

Lekker diep en groot maken ze een rond gat. Als ze bijna klaar zijn zegt opa plotseling: “Wacht even Neel”. Hij gaat op zijn knieën voor het gat zitten en kijkt strak naar beneden. Met zijn neus raakt hij bijna de aarde.

“Wat zie je opa?” Opa zegt niets maar steekt beide handen in het gat en haalt dan iets naar boven. Het is modderig. Het heeft een rare vorm en is vooral heel vies.

“Blll”, Neeltje steekt haar tong uit. “Wat een vies ding,” denkt ze maar ze zegt het niet hardop, want opa lijkt er heel erg blij mee. Hij kijkt of er een wonder gebeurd is.

Dan begint hij blij te lachen en zegt: “Alweer een schoen, hoe is ’t mó-ge-lijk!”

Neeltje kijkt opa verbaasd aan. Ze denkt: een schoen? Nou ja opa zal wel weer gelijk hebben. Eerst maar wachten tot het is schoongemaakt. En als het echt een schoen is, welk verhaal zal opa hier dan over kunnen vertellen? Even zijn ze allebei de bolletjes vergeten.

Wel meer dan honderd jaar

Het is nu uren later. Ze hebben alle bloembollen nog in de grond kunnen poten. Neeltje is al in bad geweest. Opa Job en zij drinken een beker chocolademelk. "Hé gezellig zo," denkt Neeltje.

"Tjonge, tjonge", zegt opa, "tjonge, tjonge, tjonge. Neeltje van Kaat, het is vandaag een echte geluksdag: eerst vinden we een bijzondere fles met een kaart erin en dan ook nog een echte leren schoen. Hij ligt nog in het water, ik ga hem nu verder schoonwassen. Neeltje snapt niet goed waarom opa dat rare bruine stukje leer zo mooi vindt, maar opa zegt. "Let maar op, ik zal de schoen weer heel mooi maken en dan leg ik hem in mijn schoenenmuseum. Daar liggen nog meer speciale schoenen. Grote en kleine. Van grote en kleine mensen," zeggen ze tegelijk. Maar deze is toch anders, dat voel ik; dit stappertje is heeeeeeel erg oud." Nu denkt opa na. Er zitten opeens allemaal streepjes op zijn voorhoofd: denkrimpeltjes.

"Eenhonderd jaar opa?" raadt Neeltje.

Opa kijkt haar aan: "Misschien wel vier keer honderd jaar of vijf of zes keer honderd jaar kindje, dat zou ook nog wel eens kunnen." De schoen ligt nog steeds voor hen in het teiltje water. Dan slaat de klok negen keer.

"Negen uur al, nu snel naar bed jij! Ga maar heerlijk dromen. Morgen kijken we wel verder."

Het was een lange, mooie dag geweest. Neeltje loopt naar het fijne grote logeerbed. Ze heeft de bruine schelp met streepjes in haar hand. Ze legt hem bij de andere bruine schelpen op het tafeltje.

"Mooie schelp," zegt opa, "en nu maar lekker slapen." En hij stopt haar stevig in, onder het grote dekbed.

De droom

Meteen valt Neeltje in slaap en ze droomt. Ze is weer op het strand. Ze rent lachend langs de zee. Ze hoort de stemmen van kinderen. Ze hoort het krijsen van de meeuwen. Iedereen lacht. En in de lucht drijft een drakenwolk voorbij, samen met een vliegende vis. Zij lachen ook. En overal zijn grote bruine streepjesschelpen. De schelpen dansen op de golven. En Neeltje rent door het water. Dan pakken de meeuwen Neeltje met hun vleugels op. Daar vliegt ze boven de golven, boven het strand. "Pak me dan, als je kan," roept ze naar de kinderen beneden.

Plotseling zit ze boven op de drakenwolk. Kijk, daar zit opa Job op het strand. Hij zwaait naar haar: "Straks-krijg-je-cho-co-la-de-melk," roept hij. "En nodig de draak en de vliegende vis ook maar uit!"

De kinderen dansen in het rond en gaan dan in een kuil in het zand zitten. Hé, ze trekken zelfs hun schoenen uit en gooien die in de lucht.

Wat is dat? De schoenen vliegen weg met de meeuwen. De lucht is nu vol vogels en schoenen. Dan pakt een meeuw heel snel een schoen in zijn snavel. Hij vliegt ermee naar Neeltje. Neeltje laat zich van de wolk glijden en zweeft naar beneden tot vlak bij de zee. Dan valt zij in het zand en de vogel laat de schoen vallen.

“Pak hem dan, als je kan,” roept de vogel. “Breng de schoen naar Haarlem, naar het museum onder de grond. Zeg tegen opa Job dat de schoen zeshonderd jaar oud is. Maar het vogeltje is nog mooi. Dag Neeeeeeeltje.....!”

“...Neeltje, Neeltje, Neeltje, wakker worden meisje. Je hebt een gat in de dag geslapen. Waar was je helemaal?” hoort Neeltje iemand zeggen. Ze wrijft haar ogen uit. Waar ben ik? Wie praat er tegen mij? Zijn het de kinderen? Of de meeuw? De schoen? Opa!

“Waar is de schoen, opa?” vraagt Neeltje. “De schoen,” vraagt opa, “welke schoen? ...Oh DE schoen! In het teiltje met water, kind. Kom ga je gauw aankleden, ik heb een vers eitje voor je gekookt.”

Hoort opa haar niet? “Opa, luister nou,” ze pakt opa’s arm, “we moeten die schoen naar het museum brengen”. “Natuurlijk kindje, naar het schoenenmuseum. Dat komt later wel. We gaan nu eerst ons eitje eten.”

Neeltje wordt een beetje ongeduldig. “Nee opa!...De meeuw zei dat hij naar het museum onder de grond moet, midden in Haarlem, bij de andere schoenen.”

Nu luistert opa wel. “Wat wil ze me toch vertellen?” denkt hij. “Rustig aan meisje en vertel het nu nog eens.”

“Opa, de meeuw zei dat de schoen wel zes-honderd jaar oud is maar dat het vogeltje nog steeds heel mooi is!” Opa kijkt Neeltje goed aan. Hij heeft weer een streep op zijn voorhoofd; denkrimpeltjes weet Neeltje. “Ben je ziek Neeltje lief?” zegt opa. “Je hebt knalrooie wangen.” Hij legt zijn hand op haar voorhoofd om te voelen of ze koorts heeft.

Neeltje pakt opa’s hand: “Nee opa, ik, Neel van Kaat ben helemaal niet ziek! Ik droomde van de zee, de meeuw, van u en van de schoen. Zullen we nu even naar de schoen gaan kijken opa Job?”

“Vooruit dan, sloffen aan hoor. En vertel me dan nog een keertje precies wat je gedroomd hebt.

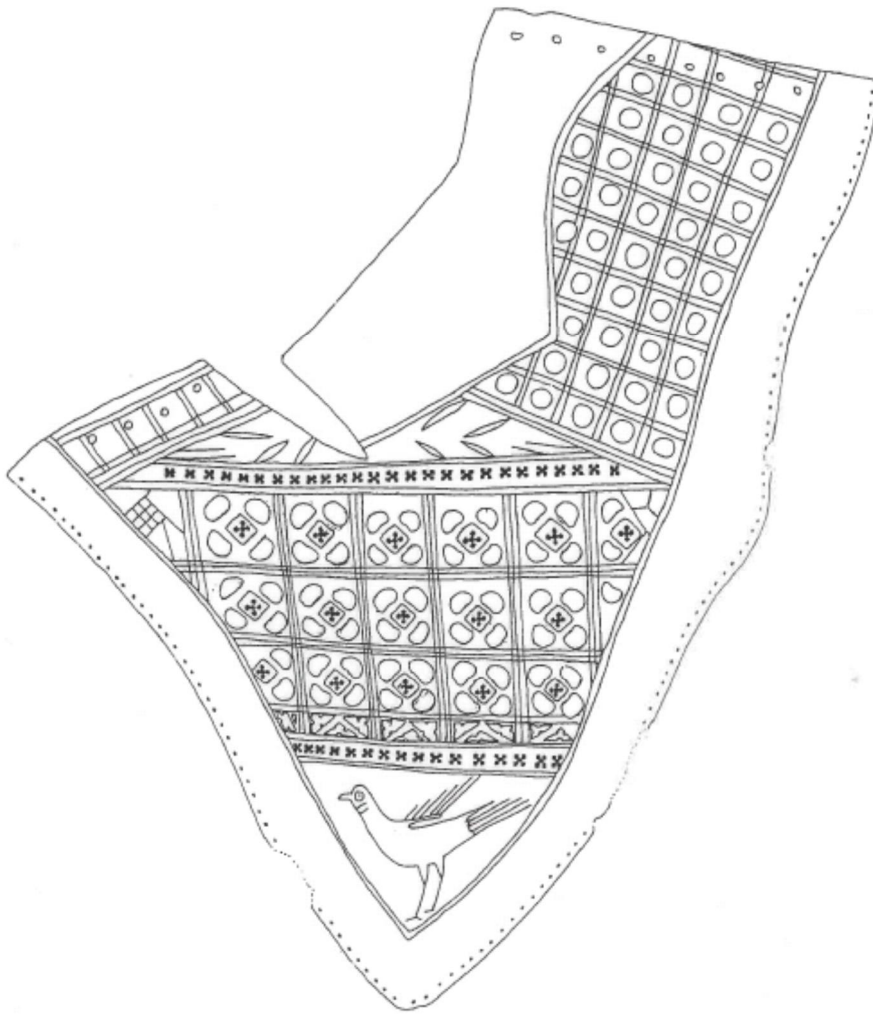
Het vogeltje en de schoen

In de keuken staat het teiltje. Het water is een modderpoeltje geworden van de aarde uit de schoen. Opa pakt de schoen voorzichtig op en schudt de druppels eraf. Het leer wordt duidelijker. Er zitten bloemetjes op. Dan valt hun mond open van verbazing. Wat zien ze daar? Op de neus van de schoen staat een mooie tekening van een vogeltje.

“Wat zei die meeuw ook weer in mijn droom?” denkt Neeltje hardop. “Een schoen met een vogeltje, zeshonderd jaar oud, maar nog heel mooi. Het klopt opa, kijk dat is het mooie vogeltje en de schoen ziet er heel oud uit.”

Opa en Neeltje zijn er helemaal stil van. “Mooi hè opa Job!” zegt Neeltje zachtjes.

“Nou en of,” zegt opa Job, “het lijkt wel of IK nu droom!” Dan geeft opa haar een dikke knuffel. “Ik ben trots op je Neel van Kaat,” zegt hij met een brede lach, “jij weet wat mooi is.”

“Wat erg hè opa, als je zo’n mooie schoen verliest. Zal hij van een prinses geweest zijn?” “Ja hoor, of van Assepoester toen zij naar huis moest rennen midden in de nacht na het feest! Jij denkt graag aan sprookjes hè?”

“We verzinnen gewoon een naam van wie hij was,” zegt Neeltje. “Ik denk dat ze prinses Merel Mus van Meeuwenstijn Bloembed heette. “Afgesproken prinses Neeltje van Katootje,” lacht opa. “En nu ga ik de vogelschoen verder oppoetsen. Ga jij maar vast een kaartje maken. Maak een tekening van de vogel. En schrijf op wanneer we hem gevonden hebben. En ook op welke plek natuurlijk. Dat kunnen we dan in het museum bij de schoen leggen.”

En willen jullie weten hoe die schoen met die vogel er in het echt uit ziet? Ga dan naar het museum onder de grond. Je vindt het in de kelder van het gebouw met de trappen op het dak. Het grote huis aan het marktplein, midden in Haarlem.

Bijlage 3 Werkbladen De verloren schoen

Archeologisch Museum Haarlem

Deze schoen is versierd door

De verloren schoen

Welk woord hoort op welke plek?

neus gat zool hiel hak veter tong

Deze schoen is van